

Božjepotni spomini in „odpustki“.

Josip Mal — Ljubljana.

Že od nekdanj so se prijatelji in znanci med seboj obdarovali s predmeti, ki naj bi trajno zbujali spomine na pobratimske vezi, na razne življenjske in rodbinske dogodke, ali pa naj bi tudi usmerjali pozornost na darovalčevo osebnost in njegove posebne težnje in želje. Zlasti je bilo to še v navadi pri ženskem svetu, ki je s pridnostjo in iznajdljivo spretnostjo svojih rok ustvarjal marsikaj koristnega in uporabnega za tiho domačnost. Tako bomo razumeli poročila iz poznega srednjega veka, da so redovnice pošiljale iz samostana majhne spominke svojim sorodnikom, znancem, podpornikom in drugim pobožnim dušam, vzdržavajoč na ta način zvezo z zunanjim svetom, da se je tudi ta nanje spominjal v duhu in molitvi.

Ti samostanski darovi so obstajali naravno predvsem v majhnih svetih podobah na pergamentu, kesneje (izza 15. stoletja) tudi na papirju, morda tudi še s kratkim spominskim napisom. Kot darovi so bile razen tega v navadi lepo rezljane, kovane in slikane skrinjice (relikviarji) s sv. močmi, pa tudi stvari čisto posvetnega značaja: sir, medicarski izdelki, robci, obveze, ki so jih rabili pri takrat običajnem zdravniškem puščanju krvi, lepo izdelani glavniki, žličke, nožki in podobna roba.

Iz visokega srednjega veka datira v svoji prvotni osnovi večina naših cerkvic. To pa nam dokazuje, da se je versko življenje med ljudstvom posplošilo in poglobilo. V tej dobi je bil v vsej svoji gotski pestrosti poslikan pretežni del naših cerkvá: vedno zopet in zopet prihajajo izpod poznejšega, največ baročnega beleža na dan slikarije na presni omet, ki nam razkrivajo tudi marsikatero stran iz tedanjega vsakdanjega življenja. S tem v ozki zvezi pa so zopet številna božja pota, ki so v 14. in 15. stoletju nastala pri nas doma in na tujem. V spomin na ta božja pota,

ki so bila najčešče — že iz dušebrižniških ozirov — združena s samostani, so kupovali pobožni romarji razne majhne spominke.

Ko so se pod papežem Bonifacijem IX. ob koncu 14. stoletja zelo razširili odpustki, so se romarske svete podobice in drugi spominski predmeti združili s spominom na prejete duhovne odpustke. V kesnejšem poimenovanju razume zato preprost Slovenec pod besedo »odpustek« predvsem tudi tak predmetni spomin na opravljeno božjo pot. Na take sličice so pozneje natisnili molitvico, ki jo je moral romar za dosego odpustka izmoliti. Podobice pa so potem doma dali v okvir kot »hišni žegen«, jih nabili na steno ali vrata, ali pa so jih kot redke svetinje shranjevali v skrinjah in omarah. Prav zato, kot »svetinjice«, so jih pa prinašali v dar tudi svojim prijateljem in znancem za spomin in dokaz, da na božji poti v svojih prošnjah, molitvah in duhovnih daritvah nanje niso pozabili.

Taki »odpustki« so predstavljali torej nekak ožji odnos med romarjem in obdarovancem: dokaz prijateljskih vezi in čuvstev so bili, podobno kakor so v 16. in 17. stoletju med plemstvom v tem oziru bile v navadi rodbinske spominske knjige (Stammbücher). Podobnost je postala še tem večja (dasi tu vmes ni nobenih neposrednih razvojnih vezi), ker se je izza srede 18. stoletja dalje začela med meščanstvom udomačevati sveta podobica kot spomin prijateljstva. Seveda je mogla postati sveta podobica to šele potem, ko je dobila primeren napis. Na ta način so se v tej dobi pojavile različne spominske podobice n. pr. v zvezi s krstom, birmo, godom, novo mašo, poroko ali zaroko.

V tem slednjem oziru so zlasti stare prispodobe o božjem in človeškem srcu v veselih in lahkoživih desetletjih druge polovice 18. stoletja brez težave našle zvezo in prehod iz duhovnega v posvetno življenje. Podpisi in napisi na podobicah so bili že mnogo prej pogosto izraz pesniškega navdahnjenja. Pred sredo 18. stoletja pa ti stih nikoli niso bili posvetnega značaja. Seveda jih je težko časovno pravilno določiti; le če je več stihov, se da včasih izluščiti okolje nastanka, deloma radi okoliščin, ki se morda omenjajo, deloma pa radi izrazitejšega literarnega časovnega kolorita.

Tudi pri nas so se kajpak takrat taka voščila (posebno še novoletna) udomačila. Saj Vodnik sam pôje: »Za nov' let ne vem — Prineslo kaj bo. — Ga mislim pregledat, — Ob letu povedat, —

Kak dobro je b'lo.« Zopet ob drugi priliki pošilja za god cvetlico »... Vodnik, — Nemaren nje skrbnik.« Kar je bilo običajno med meščanskimi krogi, to je prišlo kaj kmalu v navado tudi med preprosto podeželsko ljudstvo. Na svetih podobicah srečujemo vedno češče n. pr. pod podobico sv. patrona voščila za god ali sploh drugačne iz prijateljstva porojene reke. Odtod dalje do čisto ljubavnih stihov in kitic je bil le kratek skok.

Uporabljali pa so običajne, splošno znane kitice, posluževali so se torej izposojenih ali prevedenih stihov, pogosto pa sta si zaljubljenca ob slovesu napisala v spomin besede, ki so bile izraz in izliv najglobljih in najtajnejših čuvstev. Naš »odpustek« preneha torej biti to, kar je bil nekoč, da bi s sveto podobico zbudil k pobožnosti in bil spomin na prejete duhovne dobrote. Prešel je marveč kljub pobožnemu liku na posvetno polje in postaja s svojimi napisi in stihotvorstvom deloma tudi že literarna zadeva.

Nekatere kitice, ki bi pri božjepotnih sejmarjih mogel še danes nanje naleteti, so naravnost povzete iz Vodnikovih »kratkih in poskočnih«, ki jih je naš pesnik najbrž tudi za podobne namene priredil. Saj jih je večina od njih (blizu sto bo vseh skupaj) kakor nalašč s svojimi bolj ali manj prikritimi namigavanji prirejena za take napise na podobicah, posebno pa še na medičarskih in testenih izdelkih (mali kruhek iz okolice Škofje Loke!), ki so si jih zaljubljenca za šalo in za res ali pa tudi le za dvorjenje, ljubimkanje in hudomušno spogledovanje medsebojno darovali ali pošiljati dali. Vzemimo n. pr. samo nekatere Vodnikove kot so te-le: »Moj ljubi je ribič, — Na skalci sedi, — En trnek ponuja, — K' se rado lovi.« Ali »Prehentani Jaka! — Rad pije in je, — Vasuje in skaka, — Da baba ne ve.« Ali druga: »Okoli se vlačí — Vse ljube noči, — Pri drugih se pači, — Le k meni ga ni.« Zopet drugo tare zavist: »Je lepa, je mlada, — Pa nima moža, — Je grda, je stara — Pa ima po dva.« Sledeča dvori dekletu, češ: »Je bela ko mleko, — Rdeča ko kri, — Zaljubljeno gleda, — Na smeh se drži.« Druga pa zbada: »Kopati ne morem, — Orati ne znam, — Dekleta bi ljubil, — Al' to me je sram.« Itd.

Da taki stihii niso bili več primerni za napise »odpustkov« s sveto podobico, to je popolnoma jasno. Ena Vodnikovih na to menda naravnost kaže: »Le tista bo ljubca mojá, — Ki cukrasti gobček imá.« Na »malih kruhkih« in drugih medičarskih izdelkih, ki so prišli baš v tej empirski in bidermajerski dobi v navado,

pa so bili razposajeni napisi mogoči. Zelo mnogo takih zaljubljenjskih napisov za sladkarije je napravil »Čbeličar« Miha Kastelic. Ritem jim ni tako lahen in vihravo - razposajeno poskočen kakor pri Vodnikovih. Manjka jim pravega notranjega doživetja in občutja; ostajajo zato pri površju in so često bolj prisiljeno okrogli in psevdonarodno fantovski.¹

Naravno, da so cerkvena in božjepotna predstojništva opolzke in poltene napise skušala zatirati. Ako so jih medičarji in sejmarji na stojnicah in šotorih očitno prodajali, se je neredko pripetilo, da je odločen duhovnik sam ali s pomočjo cerkovnika pobral s sladkarij vse količkaj spotekljive napise in jih sežgal. V dobi vladajočega strogega janzenizma se je najbrž kaj takega prav pogosto dogodilo. Ko pa je avstrijska vlada l. 1855. sklenila s Cerkvijo konkordat, se je duhovščina mogla celo naravnost sklicevati na § 9., ki določa, da bosta Cerkev in država skrbeli, da se ne bodo širile knjige in tiskovine, ki so nevarne veri in nravnosti.

Oprt na to točko konkordata in glede na konkretno pritožbo vikarja Al. Pibernika iz Loškega potoka je poleti 1858. prosil ljubjanski škof Wolf deželno vlado za odpomoč zoper razvado. da ob cerkvenih proščenjih, romarskih in tržnih dneh prodajajo branjevci in sejmarji slaščičarske in medičarske izdelke, ki da so opremljeni z nenravnimi napisi, ki žalijo neomadeževani čut mladine. Škof je v dokazilo predložil troje napisov, ki mu jih je kot corpora delicti poslal vikar Pibernik in ki se glasijo tako-le:

1. Sladkó je ljubiti,
Slajši ko med
Žnáblice kúšniti
Svojmu deklet'.
2. Preljuba moja ljubca ne misli,
De je vse res, kar teb' ljudje govore.
3. Kolko noči sva prevasvala,
Ljubca moja ne si mi še serca dala.

Škof Wolf je menil, da so ti napisi spotekljivi in če se taka ljubimkanje in nenravnost vsebujoča roba po deželi javno prodaja in v roke mladine pride, potem pač ne more biti drugače, da

¹ Prim. o tem Grafenauerjevo označbo v Slov. biogr. leksikonu, str. 434. — Za razvoj svete podobice vobče gl.: Adolf Spamer, Das kleine Andachtsbild vom XIV. bis zum XX. Jahrhundert. München, 1930.

otopi čut za dobro vzgojo in нрав in da se pokvarjenost med mladino vedno bolj širi. Sklicujoč se na konkordat prosi zato škof dalje, naj deželna vlada po orožnikih in okrajnih oblastvih strogo nadzoruje kramarje, da ne bodo ob semanjih dneh in ob shodih prodajali slaščičarskih, medičarskih in drugih igračnih izdelkov z nespodobnimi napisi; če pa bi se to kljub temu dogodilo, naj se jim táko blago zapleni in zoper nje uvede zakonita preiskava.

Pri vladi je referent kajpak moral ugotoviti, da so konfiscirani napisi le relativno spotekljivi, sicer pa niso takega značaja, da bi bilo treba prodajalca kaznovati in blago zapleniti.² To mnenje pa so potem izčrtali, ker je bilo treba o storjenih ukrepih poročati tudi ordinariatu in bi bilo za vlado neprijetno pokazati, da se ne strinja docela s škofovo sodbo.

V rešitvi je zato vlada ukrenila preventivno pot: policijskemu ravnateljstvu v Ljubljani in okrajnima uradoma v Postojni in Novem mestu je naročila, naj pazijo na tamošnje tiskovine, da na takih napisnih listkih za medičarje ne bo nič takega, kar bi ne bilo v skladu s § 25. tiskovnega zakona z dne 27. maja 1852; pred izdajo naj se tiskovine vestno pregledajo in vse, kar ni neoporečno, prepove. Seveda so tudi ostala okrajna oblastva po deželi dobila naročilo, naj budno pazijo, da se ob shodih in semanjih dneh ne bo prodajalo blago z napisi, ki so nemoralnega značaja. Prodajalce je treba v danih primerih opozoriti, da spotekljive napise odstranijo. Ako pozivu ne bi ugodili, naj se grajano blago brez prizanesljivosti zapleni. — O tem ukrepu je deželno predsedstvo obvestilo škofijski ordinariat, vrnivši mu obenem tudi vlogo župnika Pibernika.³

V gornjih vrsticah sem hotel opozoriti na panogo umetnostnega udejstvovanja, ki je bila doslej pri nas prilično zanemarjena. Jesenska razstava cerkvene umetnosti v prostorih ljubljanskega velesejma l. 1933. je v grafičnem oddelku pokazala tudi nekaj razvoja nabožne podobice na Slovenskem. Dala je pobudo, da je poleg maloštevilnih dotedanjih zbirateljev in ljubiteljev te in-

² Saj se ne dajo primerjati n. pr. z Vodnikovo zasoljeno zbadljivko: O joj, o joj! — Moj d'viški stan — Sinoč je bil — Na slam'co d'jan.

³ Muzejski arhiv v Ljubljani, odd. Predsedstveni spisi ilirskega gubernija, št. 3010 de a. 1858.

timne umetnosti, ki je v zadnjih stoletjih bila namenjena predvsem za kmetski konsum, bila prilična kmetskemu okusu in jo je treba zato uvrstiti med ljudsko umetnost, postal na to stroko pozoren še marsikdo drugi.

Po tem, kar sem omenjal glede razvoja nabožne podobice, pa bo treba, da se oziramo razen na estetsko, umetniško stran upodobitve tudi na pripisana voščila in posvetila: poleg likovne strani bo treba torej v večji meri kot doslej upoštevati tudi besedno stran. Pri slaščičarskih in testeninskih izdelkih empirske in bidermajerske epohe mo videli, da so (tiskane) napise prispevali odlični avtorji iz naše literarne zgodovine. Mnogo teh stihov srečamo na božjepotnih stojnicah še današnji dan.

Ako začnemo sistematično zbirati gradivo, bo polagoma mogoče doseči prav zanimivo zbirko sentenc, ki so živele in prehajale od roda do roda. Bo to zanimiv narodopisni prispevek za spoznavanje mišljenja in čuvstvovanja preprostega ljudstva, zrcalo bo različnih dob in paleta, iz katere bodo odsevale barve in oblike duševnega življenja. Saj so ti napisi spremljali mladega človeka v vseh njegovih srčnih tajnah, željah in težavah. Stihi so mu bili često v spodbudo in v tolažbo; pogosto pa veje iz njih prav samonikla hudomušnost in zabavnost. Iz starih podobic bosta odsevali predvsem vera in upanje, na novejših predmetih bo prevladovala ljubezen, da se v prenešenem pomenu uresničijo svetopisemske besede: najmočnejša med njimi pa je ljubezen.

Pri močno razviti tehniki in ostrí gospodarski borbi za obstanek živi današnji človek v stalni živčni napetosti. V dobi telegrafa, telefona, radija, železnice in letal je še vedno neugnan, še vedno išče novih načinov, da prometne in občevalne možnosti še pospeši in še izpopolni. Brnenje stroja, — to je srčni utrip današnjega človeka, ki si je izbral stroj za svojega gospodarja in je v celem ustroju današnjega načina življenja sam zapadel in podlegel stroju. Tak upehani čas človeku ne da priložnosti, da v tihem premišljevanju prelista preostale priče verskega, umetnostnega in gospodarskega življenja svojih prednikov. Tisti maloštevilni, ki jim je bilo vrojeno nagnjenje ali, ki so drugače poklicani, da čuvajo ljudsko in narodno dediščino, naj zato skrbijo, da se vse te priče prošlega življenja pravočasno zberejo, »da konca ne vzamejo«.

Résumé.

Wallfahrtsandenken (odpustki).

Der Verfasser bespricht das kleine Andachtsbild in Verbindung mit geistl. Ablässen (slovenisch: odpustek). Er verfolgt weiter die Wandlung des Begriffes Ablass(-bild) im ursprünglichen geistl. Sinn zum dinglichen, wo im Slovenischen »odpustek« das Marktgeschenk, als Erinnerung zugleich an die vollzogene Pilgerfahrt bedeutet.

Um die Mitte des 18. Jhs. wird das Andachtsbild in Verbindung zu den verschiedensten Beziehungen des häuslichen und gesellschaftlichen Lebens (Taufe, Firmung, Ehe, Verlobung, Primiz u. s. w.) gebracht: es wird — besonders noch durch entsprechende Widmungen und passende Aufschriften — zum Freundschaftsbild. Die Aufschriften werden mit der Zeit ausschliesslich weltlichen Inhaltes und besonders von der Jugend gerne als neckende Verständigung benützt.

Zu solchen Zwecken eignen sich die Andachtsbilder nicht immer gut. Da kam gerade recht die in der Empire- und Biedermeierzeit aufgetauchte Sitte der Brotteigmodellierungen, des verschiedenartigsten kleinen Zuckerwerkes und Spielzeuges, was alles mit Aufschriften versehen wurde. Gegen unpassende und unmoralische Devisen haben sich kirchliche Kreise gewehrt, wovon der Verfasser ein konkretes Beispiel liefert und zugleich auf die volkskundliche Bedeutung und Notwendigkeit des Sammelns der »odpustki« mit deren Aufschriften hinweist.